

Адилышинова З.У¹, Садуахасова А.Б², Мусагалиева Г.Б³, Демешева Г.У.⁴

¹Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
(Ақтөбе, Қазақстан)

²Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті
(Ақтау, Қазақстан)

³М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті
(Орал, Қазақстан)

⁴Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті
(Атырау, Қазақстан)

ҚАЗІРГІ ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕГІ АГРЕССИВТІЛІКТІҢ КӨРІНІСІН ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Мақала қоғамның қай кезеңінде де өз өзектілігін жоймай, жылдан жылға ерекше мән мен назарға ие болып келе жатқан мәселе - жасөспірімдер мінез-құлқы тәрбиесі. Авторлар зерттеу жұмысында қазіргі жасөспірімдердегі агрессивтіліктің көрінісін ашып, оның туындау себебіне үңіліп, оны терең зерттеуге тырысқан. Агрессивтілік эмоционалды даму мен әл-ауқатқа, тұлғаның қалыптасуына, адамның психикалық денсаулығына айтарлықтай әсер ететіндігін баса көрсете келе, балалар қылмысының өсуі, агрессивтіліктің әртүрлі көріністеріне, балалар субмәдениеті мен отбасындағы қатыгездікке байланысты өткір болып отырғандығын тұжырымдайды. Алғашқы анықтау эксперименті барысында агрессивтілік деңгейін анықтау мақсатында "Hand-тест" және "Басс-Дарки сауалнамасын" негізге ала отырып, «агрессивтілік» пен «агрессия» ұғымдарының мәнін ашып, анықтамасын нақтылауға талпыныс жасалған. Жасөспірімнің агрессивтілігінің дамуына темпераменттің қозғыштығы мен эмоцияның күші сияқты табиғи ерекшеліктері әсер ететіндігін және ол өз кезегінде ашушандық, күйгеліктік, өзін ұстай білмеу сияқты қасиеттердің қалыптасуына себепші болатындығын баса көрсетеді. Авторлар агрессивтіліктің белгілері мен қасиеттерінің түп тамыры қоршаған ортадағы қиындықтарға тәуелділігін және тікелей отбасы тәрбие жұмысындағы кемшіліктердің әсерінен деген қорытынды жасалады.

Кілттік сөздер: қазіргі жасөспірім, агрессивтілік, агрессия, мінез-құлық, эмоция, мотив, ашу-ыза, ашушандық

Адилышинова З.У¹, Садуахасова А.Б², Мусагалиева Г.Б³, Демешева Г.У.⁴

¹Актюбинский региональный университет им.К.Жубанова
(Актюбинск, Қазақстан)

²Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга им.Ш.Есенова
(Ақтау, Қазақстан)

³Западно-Казахстанский университета им. М.Утемисова
(Уральск, Қазақстан)

⁴Атырауский университет им.Х.Досмұхамедова
(Атырау, Қазақстан)

ИЗУЧЕНИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ АГРЕССИВНОСТИ У СОВРЕМЕННЫХ ПОДРОСТКОВ

Аннотация

Статья посвящена актуальной проблеме, которая из года в год приобретает особое значение и внимание, не утрачивая свою актуальность во все времена человечества, это - воспитание поведения подростков. В исследовательской работе авторы раскрыли проявление агрессивности у современных подростков, попытались углубленно изучить причину ее возникновения и характеристику ее проявления. Также подчеркивая, что агрессивность оказывает не только существенное влияние на эмоциональное развитие и благополучие, формирование личности, психическое здоровье человека, но и также отразили на рост детской преступности, которая становится все более острым из-за различных проявлений агрессивности, детской субкультуры и жестокости в семье. В ходе первого констатирующего эксперимента была предпринята попытка прояснить определение и раскрыть сущность понятий "агрессивность" и "агрессия", основываясь на «Hand-тесте» и «опроснике баса-Дарки» с целью определения уровня агрессивности. Авторы утверждают, что на развитие агрессивности подростка влияют такие природные особенности темперамента, как возбудимость и сила эмоций, которые в свою очередь, провоцирует формирование таких качеств, как раздражительность, нервозность, неумение вести себя. В заключении сделан вывод о том, что корнем признаков и свойств агрессивности является зависимость от трудностей в окружающей среде и непосредственно от влияния недостатков в воспитательной работе семьи.

Ключевые слова: *современный подросток, агрессивность, агрессия, поведение, эмоция, мотив, гнев, гнев*

Adilshinova Z.U¹., Saduakhassova A.B²., Musagalieva G.B³., Demesheva G.U⁴.

*¹Aktobe Regional State University named after K.Zhubanov
(Aktobe, Kazakhstan)*

*²Sh.Esenov Caspian state University of technology and engineering
(Aktau, Kazakhstan)*

*³Makhambet Utemisov West Kazakhstan University
(Aktau, Kazakhstan)*

*⁴Atyrau University named after Kh. Dosmukhamedov
(Atyrau, Kazakhstan)*

STUDY OF THE MANIFESTATION OF AGGRESSIVENESS IN MODERN ADOLESCENTS

Annotation

The article is devoted to an urgent problem, which from year to year acquires special importance and attention, without losing its relevance at all times of mankind, this is the education of adolescent behavior. In the research work, the authors revealed the manifestation of aggressiveness in modern adolescents, tried to study in depth the cause of its occurrence and the characteristics of its occurrence. Also emphasizing that aggressiveness has not only a significant impact on emotional development and well-being, personality formation, mental health of a person, but also reflected on the growth of child crime, which is becoming more acute due to various manifestations of aggressiveness, child subculture and cruelty in the family. During the first ascertaining experiment, an attempt was made to clarify the definition and reveal the essence of the concepts of "aggressiveness" and "aggression", based on the "Hand test" and "bas-Dark questionnaire" in order to determine the level of aggressiveness. The authors claim that the development of aggressiveness of a teenager is influenced by such natural features of temperament as excitability and the strength of emotions, which in turn provokes the formation of qualities such as irritability, nervousness, inability to behave. In conclusion, it is concluded that the root of the signs and properties of aggressiveness is dependence on

difficulties in the environment and directly on the influence of shortcomings in the educational work of the family.

Keywords: *modern teenager, aggressiveness, aggression, behavior, emotion, motive, anger, anger.*

Кіріспе. Қазіргі кезде агрессия тақырыбы балалар қылмысының өсуіне, жасөспірімдер субмәдениеті мен отбасындағы агрессивтіліктің әртүрлі көріністеріне байланысты ерекше өзекті болып отыр. Бұл орайда, топтық төбелес жағдайлары жиілеп кетуін де атап өтуге болады. Оның ішінде агрессивті зорлық-зомбылық шабуылдарының сандық ұлғаюынан басқа, жәбірленушіге келтірілген залалдың себебі мен дәрежесінің жеткіліксіздігімен сипатталатын жағдаяттық, импульсивті мінез-құлық реакцияларының әсерінен болатын қылмыстар санының өсуі алаңдаушылық тудыруда. Жасөспірімдер арасында агрессивті мінез-құлық моделінің кең таралуы деформацияланған өмір салтының белгісі ретінде әрекет етуде. Соңғы онжылдықта зерттеушілердің басты назары деструктивті жойқын мінез-құлық мәселесіне аударылып, өзіндік мәнге ие болды. Бүгінгі күні қоғамда қалыптасқан шиеленісті және тұрақсыз әлеуметтік – экономикалық жағдай адамдардың жеке дамуы мен мінез-құлқындағы әртүрлі ауытқулардың өсуіне әкелді. Ерекше алаңдаушылық тек оқшаулану қарқындылығы, мазасыздықтың, тығырыққа тірелудің көбеюі, балалардың рухани күйреуі ғана емес, ең бастысы – бұл олардың агрессивтілігі мен қатыгездігінің күшеюі, асқына түсуі тудырып отыр.

Агрессивтілік - бұл күрделі, жалпы ғылыми проблема және оның көпқырлығы оны жан-жақты зерттеуді қажет етеді. Өйткені агрессивтіліктің тұжырымдамалық анықтамасы мен сипатына қатысты сұрақтар әлі де өз шешімін таппай отыр. Бұл зерттеудің өзектілігі агрессияның себептерін, факторларын, тетіктерін, оның құрылымын арнайы зерттеу қажеттілігімен анықталады және ол зерттелетін құбылысты жете, нақты түсінуге, мектептер мен балаларға арналған тәрбие мекемелеріндегі зорлық-зомбылық деңгейін төмендетуге ықпал етуі тиіс.

Зерттеу көкейкестілігі сонымен қатар Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың халыққа “Қазақстан-2030” Жолдауындағы: “біз өз қоғамымызды құра отырып, азаматтарымыздың өмір бойы сау болуы үшін үдетпелі күш-жігерді қолдану тиіспіз” деген сөздері халықтың психикалық денсаулығына үлкен назар аударатындығын айқындауымен де түсіндіріледі [1].

Әдебиеттерге шолу .Қазіргі таңда көптеген авторлар агрессияға қатысты түрлі анықтамалар ұсынғанымен, алайда олардың ешқайсысы толық мәнін ашып және жалпы қолданысқа ие бола алмауда. Бұл көзқарастардың бірінші тобы бойынша, агрессия дегеніміз-күшті белсенділік, өзін-өзі көрсетуге деген ұмтылыс. Мысалы, Л.Бендер (Бендер, 1963) агрессияны объектіге жақындау немесе одан алыстату үрдісі ретінде айтады, ал Ф.Аллан (Аллан, 1964) оны сыртқы күштерге қарсы тұруға мүмкіндік беретін ішкі күш ретінде сипаттайды. Екінші топқа сәйкес агрессия дегеніміз-дұшпандық, шабуыл, жою, яғни басқа адамға немесе объектіге зиян келтіретін әрекеттер. Мысалы, Х.Делгадо (Delgado Н, 1963) адамның агрессивтілігі бұл мінез-құлық реакциясы, ол жеке адамға немесе қоғамға зиян келтіру немесе зиян келтіру әрекеті кезінде күштің көрінуімен сипаттайды. Ал кейінгі психологиялық сөздікте агрессияның анықтамасы келесі мазмұнда анықталған: « агрессия – бұл физикалық немесе психикалық зиян келтіруге немесе тіпті адамды немесе топты жоюға бағытталған жеке немесе ұжымдық мінез-құлық немесе әрекет» [2, Б.9].

Американдық зерттеушілер Р.Барон мен Д.Ричардсон агрессияны эмоция, мотив немесе көзқарас емес, мінез-құлық үлгісі ретінде қарастырады [3].

Олар агрессияның келесі негізгі детерминанттарын анықтайды:

- әлеуметтік (көңілсіздік, вербалды және физикалық шабуыл, арандату);
- сыртқы (ыстық, шу, тарлық, ластанған ауа);
- жеке (жеке тұлға, көзқарас, гендер);

Агрессия, әдетте, күтпеген жерден пайда болмайды, ол әртүрлі тұлғааралық өзара әрекеттесулер, арандатулар нәтижесінде пайда болуы қалыпты жағдай. Ал вербальды емес және вербальды арандатулар физикалық әрекеттерді (шабуыл, зорлық-зомбылық және т.б.) тудыруы мүмкін. Адам тіршілік ететін ортасы жағдаятың әртүрлі ерекшеліктері агрессивті әрекеттердің ықтималдығын арттырады немесе төмендетеді. Мысалы, өткір жағымсыз иістер, темекі түтіні және т.б. жағдаятта агрессия деңгейі жақсы желдетілетін бөлмеге қарағанда жоғары болатыны анық.

Р.Барон мен Д.Ричардсонның анықтамасында агрессия термині агрессор өзінің құрбанына әдейі зиян келтіретін әрекетті білдіреді, яғни «агрессия-бұл басқа адамды қорлауға немесе оған зиян келтіруге бағытталған кез-келген мінез-құлық түрі» [3, Б.26]. Бұл анықтаманың авторлары агрессияны теріс салдарға қол жеткізу үшін кез-келген әрекет ретінде қарастырады. Алайда, бұл жерде біздіңше, ескеретін жайт -бұл ниет әрдайым саналы бола бермейді, сондықтан кейбір жағдайларда бейсаналық және кездейсоқ агрессивті шабуылдың артында бейсаналық және тіпті саналы деңгейде теріске шығарылған тілек жасырылуы мүмкін. Сонымен қатар, тек тіршілік иелеріне зиян келтіретін әрекеттерді табиғатта агрессивті деп санауға болады деген пікірмен келісуге болмайды [3, Б.30]. «Тірі заттар» ұғымынан тыс барлық нәрсе өте кең. Бұл жалпы табиғат, мәдени құндылықтар, жеке құндылығы бар заттар мен заттар және т.б.

Басқа ғалымдарға қарағанда агрессияның логикалық ерекше көрінісін Э.Фромм ұсынады. Автор агрессияны тек адамға немесе жануарға ғана емес, кез-келген жансыз затқа да зиян келтіретін әрекеттер ретінде анықтайды. Ол қатерлі және қатерлі емес агрессияны ажыратады [4]. Зиянсыз агрессия өмірді сақтауға және бейімделуге көмектеседі. Полиция қызметкерлері, әскери қызметшілер, сондай-ақ бірқатар басқа мамандар кәсіби және азаматтық борышын орындау мақсатында агрессивті әрекеттерге жиі жүгінеді. Зиянсыз агрессияға өзін-өзі қорғау, сондай-ақ бәсекелестік жағдайындағы агрессия әлеуметтік тұрғыдан қолайлы өзін-өзі тұжырымдауға жатады. Қазіргі әдебиетте мінез-құлықтың соңғы түрін агрессивті емес, ассертивті деп атайды.

Кейбір психологтар, мысалы, Лазарус (Lazarus, 1963) агрессияның негізгі қоздырғышы қауіп деп санайды, өйткені соңғысы стрессті тудырады, ал агрессия-бұл стресске берілген реакция. Алайда, кез-келген қауіп агрессивті жағдайды тудырмайды және әрдайым агрессивті жағдай қауіп төндірмейді. Сонымен қатар, агрессия қауіп-қатерден туындаған жағдайларда, бұл қауіпті дұрыс түсіну, оны объективті талдау және бағалау мемлекеттің өте маңызды танымдық элементтері болып табылады. Қауіпті қайта бағалау агрессиядан бас тартуға және оның әлсіздігін түсінуге әкелуі мүмкін [5].

Агрессияның жан-жақты анықтамасын Л.М. Семенюк ұсынады [6]. Ол агрессияны «адамдардың қоғамда өмір сүру нормалары мен ережелеріне қайшы келетін, шабуыл объектілеріне зиян келтіретін (жанды және жансыз), адамдарға физикалық зиян келтіретін немесе оларға физикалық ыңғайсыздық тудыратын (теріс тәжірибе, шиеленіс, қорқыныш, депрессия) мақсатты, деструктивті мінез-құлық» деп түсінген жөн деп санайды [6, Б.17]. Бұл өз бастамасы бойынша шабуылдан басқа ештеңе емес, сонымен қатар тікелей шабуылды ғана емес, сонымен бірге қауіп-қатерді, шабуыл жасауды, дұшпандықты да қамтуы мүмкін. Агрессияның әдеттегі жағдайы ызаланудың, ашуланудың, тәртіпсіздіктің өткір, жиі аффективті тәжірибесімен сипатталады. Л. М. Семенюктің пікірінше, агрессивті мінез-құлық табиғи биологиялық реакция емес, моральдық деп айыпталса да, әлеуметтік байланыстар мен қатынастардан туындаған мінез-құлық формаларының бірі [6].

А. Р. Ратинов және О. Д. Ситковская [7] агрессивтілікті әлеуметтік қабылдап алынған және құндылықтар жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылатын жеке тұлғаның мотивациялық саласының белгілі бір құрылымымен байланысты деп санайды. Сонымен қатар, олар жеке қасиеттер ретінде агрессивтілік пен қатыгездік негізінен ерте әлеуметтену процесі кезінде балалар мен жасөспірімдерде қалыптасатынын атап өтті. Агрессивтілік, олардың пікірінше, жеке ұстаным, деструктивті үрдістердің болуы,

олардың мақсаттарын іске асыру үшін зорлық-зомбылық құралдарын пайдалануға дайын болу және артық басымдылық әрекеттерден тұратын жеке қасиет.

Агрессивті мінез-құлықтың ең егжей-тегжейлі жіктелуі- А.Басс [8] берген жіктеу. Ол агрессивті мінез-құлық формаларын сипаттайтын үш негізгі параметрді анықтайды:

- 1) физикалық-вербалды агрессия;
- 2) белсенді-пассивті агрессия;
- 3) тікелей-жанама агрессия.

Агрессивті мінез-құлықтың 8 түрін анықтаған Д.Зилманнның қызықты және маңызды жіктелуіне назар аударсақ, ол келесі көрініс табады [9]:

- 1) төтеп беру агрессиясы-өзіне қатысты зорлық-зомбылық қолданбаған басқа адамға физикалық немесе психикалық зиян келтіру;
- 2) қорғану агрессиясы-басқа субъектіге оның зорлық-зомбылық қолдануына жауап ретінде зақым келтіру;
- 3) жауап қайтару -басқа субъектіге осы субъекті келтірген зақым үшін кек алу мақсатында зақым келтіру;
- 4) арандатылған агрессия-шабуылдаушының оның жауап беретін агрессивті әрекеттеріне әкеп соқтырған шабуылға немесе басқа әрекеттерге ұшырауы;
- 5) жарияланбаған агрессия-шабуылдаушыны осындай әрекеттерге итермелеуі мүмкін жәбірленушінің ешқандай әрекетінен туындамаған шабуылдаушының жәбірленушіге қатысты агрессивті әрекеттері;
- 6) тітіркенуден туындаған агрессия-агрессиялық әрекеттер, олардың бастапқы функциясы – тітіркенуді азайту немесе алдын алу;
- 7) ынталандыру агрессиясы – агрессивті әрекеттер, олардың негізгі себебі сыртқы ынталандыруды тудыру болып табылады;
- 8) санкцияланған агрессия – әлеуметтік нормаларға қызмет ететін және олардың шеңберінен шықпайтын агрессиялық әрекеттер.

Жалпы алғанда, жоғарыда айтылғандардың бәрі біз зерттейтін құбылыстың күрделілігін, әмбебаптығы мен түсініксіздігін көрсетеді. «Агрессия» ұғымының әртүрлі түсіндірулерінің алуан түрлілігін қарастыру әрекеттері бірқатар қарама-қайшылықтар мен қиындықтардың бар екенін көрсетеді. «Агрессия» ұғымын анықтаудағы даулар зерттеу тақырыбының күрделілігімен және зерттеушілердің дүниетанымдық көзқарастарының мазмұнымен байланысты. Осыны ескере отырып, агрессияның әртүрлі анықтамаларын бағалауға сараланған түрде қарау қажет. Алайда, барлық қиындықтарға қарамастан, көп факторлы зерттеуге және агрессивтілік пен оның түрлерін түсінуге тұрақты үрдіс байқалды. Сондықтан зерттеудің практикалық жұмыстарында біз зерттейтін құбылыстың күрделілігін, жан-жақтылығын ескере отырып, агрессияның табиғатын, оның түрлерін түсіну маңыздылығы ескерілді.

Қазіргі авторлардың «агрессия», «агрессивтілік» және «агрессивті мінез-құлық» сияқты ұғымдарды анықтауға қатысты сәйкессіздігі және осы ұғымдарды түсіндірудегі түсініксіздік олардың әрқайсысын нақтылау және олардың арасындағы байланыс сипатын анықтау қажеттілігін тудырды. Біздің пікірімізше, тұжырымдамалардың келесі схемасы қисынды болып көрінеді: агрессивтілік-агрессивті мінез-құлыққа дайын екендігімен көрінетін тұрақты жеке қасиет; агрессия – нақты мінез-құлықта немесе қиялда көрінетін тенденциялар жиынтығы, олардың мақсаты физикалық немесе психикалық зиян келтіру немесе тіпті адамды жоюға дейін; агрессивті мінез-құлық-мұндай әрекетті қаламайтын басқа тірі жанға қысым жасауға немесе зиян келтіруге бағытталған мінез-құлық.

Зерттеу әдістері: зерттеу мәселесі бойынша философиялық, әлеуметтік, психологиялық, педагогикалық әдебиеттерге талдау жасау, педагогикалық моделдеу, бақылау, сауалнама, тестілеу, тәжірибелік-эксперимент жұмысы, қорыту және зерттеу деректерін статистикалық және математикалық әдістермен нақтылау.

Нәтижелер және талдау

Жасөспірімдерге олардың балалық және ересек ерекшеліктерін ескеретін ерекше психодиагностикалық тәсіл қажет. Олардың интеллектуалды даму деңгейі бойынша жасөспірімдер ересектерден әлдеқайда төмен емес, сондықтан ересектерге арналған диагностикаларды тек арнайы ғылыми терминдер мен ұғымдарға қатысты шектеулермен қолдануға болады. Жеке тұлғаны және жеке қарым-қатынасты зерттеу кезінде көптеген шектеулер ескерілуі тиіс. Жасөспірімдер әлі де жарты бала екенін ескере отырып, оларға тестілеудің жартылай балалық, жартылай ересек түрлерін қолдану қажет.

Жасөспірімнің өзін-өзі тануға көбірек көңіл бөлуі олардың тестілеу барысында өздері туралы қызықты және пайдалы ақпарат алуға мүмкіндік беретін әдістерді қолдануға қолайлы жағдай туғызады [10]. Айта кету керек, агрессия сияқты күрделі құбылысты зерттеудің жан-жақтылығы, зерттеу жүргізудің логикалық негізделген схемасы болуы және осы салада қол жеткізілген нәтижелерге сүйенуі керек.

Зерттеу Батыс Қазақстан облысы, Орал қаласындағы № 7 орта мектеп базасының (басшылықпен келісім бойынша) 6 және 7 сыныптарда жүргізіліп, экспериментке 7 «Д», 6 «Ж» және 6 «В» сыныптарының жасөспірімдері қатыстырылды. Таңдау жасауда пән мұғалімдері мен мектеп психологы осы сыныптардың екеуін «қиын» деп сипаттауы және соған сәйкес онда мінез-құлқы нашар балалардың оқитындығы ескерілді, іріктеме 82 білім алушыны құрады. Зерттеудің психодиагностикалық әдістерін таңдау эксперименттік зерттеудің 1-кезеңінде сенімділікті, валидтілікті, дәлдікті, ревалидтеуді және қайта стандарттауды [10, 12-14] ескере отырып жүзеге асырылды.

Агрессивтілік деңгейін анықтау мақсатында «Hand-тест» және «Басс-Дарки сауалнамасы» [6, 15] әдістері қолданылды. Сауалнамалар-бұл психодиагностикалық әдістер тобы, онда тапсырмалар сұрақтар мен мәлімдемелер түрінде ұсынылған. Сауалнама агрессивтілікті зерттеудің маңызды әдісі болып табылады. Бұл тиімділігі мен ерекшелігі-бұл оны қатаң қолдана отырып, балалардың ішкі мотивтері туралы ғана емес, сонымен қатар олардың іс-әрекеттері мен мінез-құлқының нәтижелері туралы сенімді ақпарат алуға мүмкіндік беруі.

Басс – Дарки сауалнамасы агрессивтілік пен дұшпандық реакциялардың түрлерін анықтайды:

1. Физикалық агрессия (шабуыл)- басқа адамға қарсы физикалық күш қолдану.
2. Жанама агрессия – бұл термин басқа адамға айналмалы жолмен бағытталған агрессия деп түсініледі – қаскүнемдік, әзіл-оспақ және ешкімге бағытталмаған агрессия-айқайлауда, аяғымен ұруда, жұдырығымен ұрып-соғуда көрінетін қаһарлы жарылыс. Бұл жарылыстар бағытталмағандығымен, жөнсіздігімен сипатталады.
3. Тітіркенуге бейімділік (қысқа – тітіркену)- қысқа толқудың, айқындықтың және дөрекіліктің аздап қозуымен көрінуге дайын болу.
4. Негативизм-биліктің немесе басшылықтың әдет-ғұрыптарына қарсы бағытталған оппозициялық мінез-құлық түрі; мұндай мінез-құлық пассивті қарсылықтан қалыптасқан әдет-ғұрыптар мен заңдарға қарсы белсенді күреске дейін артуы мүмкін.
5. Реніш-бұл басқаларға деген қызғаныш пен жеккөрушіліктен туындаған, ащы, шынайы немесе қиялдағы азап үшін бүкіл әлемге ашуланудан туындаған сезім.
6. Күдік-бұл басқаларға зиян тигізгісі келетіндігіне негізделген адамдарға сенімсіздік пен сақтық.
7. Ауызша агрессия-теріс сезімдердің нысаны (жанжал, айқай, дау) арқылы да, ауызша жауаптардың мазмұны (қауіп, қарғыс, ант беру) арқылы да көрінісі.
8. Сонымен қатар, сегізінші индекс ерекшеленеді – кінә сезімі. Ол субъектінің жаман адам екендігі туралы ықтимал сенімін білдіреді, ол қатал әрекет етеді, оның өкінуі бар.

Зерттеу барысында ашық агрессивті мінез-құлыққа бейімділік туралы мәліметтер алу үшін біз «Hand-тест»проективті әдісін қолдандық. Проективтік әдістер қиял мен қиял өнімдерін талдауға негізделген. Олар З.Фрейдтің проекция механизмі туралы идеяларына негізделген. Проективтік әдістердің басты ерекшелігі - олар салыстырмалы түрде құрылымданбаған міндеттер, яғни мүмкін жауаптардың шексіз алуан түріне мүмкіндік

беретін тапсырмалар. Адамның қиялын еркін ойнау үшін тек қысқа, жалпы нұсқаулар беріледі. Жеке адамның тест материалын қабылдау және түсіндіру әдісі оның психикасының жұмыс істеуінің негізгі аспектілерін көрсетуі керек. Яғни, тест материалы жауап беруші өзіне тән ойлау процестерін «жобалайтын» экранның қандай да бір түрі ретінде жұмыс істеуі керек. Қол сынағын американдық психолог Э.Вагнер жасаған. Бұл проективтік техниканың әдіснамалық негіздемесі автордың адамның қолы әртүрлі іс-әрекетте қолданылатындықтан, қолдың бейнесін қабылдау арқылы адамның іс-әрекетке бейімділігін анықтауға болады деген болжам болып табылады. Демек, нақты мінез-құлықты жоғары ықтималдықпен болжауға болады.

Бастапқы психодиагностиканың нәтижелері бойынша келесі қорытынды жасауға болады:

1. Зерттеу барысында 34%, яғни әрбір үшінші жасөспірімде агрессивтіліктің жоғары деңгейі, 20% агрессивтіліктің төмен деңгейі және 46% агрессивтіліктің қалыпты деңгейі бар екендігі анықталды, яғни көптеген жасөспірімдер психологиялық көмек пен агрессивтілікті түзетуді қажет етеді.
2. Жасөспірім ұлдар қыздарға қарағанда агрессивтілікке ие.
3. Жасөспірімдерге жоғары деңгеймен агрессивтілік тән жоғары мазасыздану. Жасөспірімдер агрессивті деңгейі жоғары қыздар ұлдарға қарағанда алаңдатады.
4. Жасөспірімдердің агрессивтілігін түзету жұмысы анықталған агрессивтіліктің корреляциясына оң әсер ету арқылы жүзеге асыруға болатындығы.

Қорытынды . Агрессивтілік-бұл бір жағынан адамның психофизиологиялық ерекшеліктеріне байланысты, екінші жағынан тұлғаның ішкі жағдайын және әлеуметтену процестерін көрсететін жеткілікті тұрақты жеке қасиет. Агрессивті жасөспірім-бұл көп жағдайда қалыпты тұқым қуалаушылықпен сипатталатын бала. Жасөспірімнің агрессивтілігінің дамуына темпераменттің қозғыштығы мен эмоцияның күші сияқты табиғи ерекшеліктері әсер етеді. Зерттеу көрсетіп отырғандай, басты ықпал ететін қасиеттер тез күйіну, ашушандық, өзін ұстай білмеу. Ең бастысы -агрессивтіліктің белгілері мен қасиеттері қоршаған ортадағы қиындықтар нәтижесінде және тәрбие жұмысындағы кемшіліктердің әсерінен туындауы.

Жасөспірімділік кезеңі - баланың жеке басына әсер ету тұрғысынан ең нәтижелі де жауапты кезеңі болып табылады. Бұл, ең алдымен, жасөспірімдердің өзін-өзі тануының қарқынды дамуына, өзінің жеке басына деген қызығушылығының артуына және эмоционалды тұрақсыздығына байланысты. Балалық және жасөспірім кезіндегі агрессияның маңызды танымдық алғышарттары - агрессияны заңды мінез-құлық ретінде қабылдау, сондай-ақ басқа адамдардың дұшпандық ниеттерін әдеттегі бақылау. Бала отбасында зорлық-зомбылыққа, оның ішінде ата-анасының қатаң жазаларына ұшыраған кезде немесе құрдастары оны қабылдамаған уақытта бұл жағдайлар агрессиядағы жеке айырмашылықтарға байланысты қоршаған орта факторлары болып табылады. Жасөспірім балалардың агрессивтілігінің ерекшеліктері:

- психологиялық қорғану мақсатында;
- өзін-өзі таныту, растау мақсатында;
- билікті көрсету;
- көшбасшылық формасы;

Агрессивтілік пен агрессияға қатысты анықтамаларды қарастыру олардың арасындағы байланыстың келесі сипатын ұсынуға мүмкіндік береді: адамның агрессивтілігі мен агрессиясы агрессивті мінез-құлықта көрініс табады. Сол себепті де біз мінез-құлықта көрінетін агрессивтілік-бұл агрессивті мінез-құлыққа іс жүзінде дайын болу, ал агрессивті мінез-құлықта көрініс тапқан агрессия-бұл басқаларға жойқын қарсылық білдіру үрдісі .

Агрессивті жасөспірімдерге келесі жеке қасиеттер тән: төмен әлеуметтік-нормативтілік, әлсіз коммуникативті белсенділік, тәуелсіздік, ұқыпсыздық, алаңдаушылық, жанжал, директивалық, эмоционалды тұрақсыздық, қозғыштық, мінез-құлықты төмен бақылау.

Жасөспірімдердегі агрессияның көріну деңгейінің отбасылық тәрбиенің негізгі сызықтарына тәуелділігі артып отыр. Агрессивтілік деңгейі жоғары жасөспірімдер үшін көбінесе ананың оқу процесіне қатысу, ата-аналардың авторитарлық түрдегі қарым-қатынасын қолдану, ата-аналардың біреуі немесе екеуі де тәрбиелеу процесінде физикалық жазаларды қолдану, сондай-ақ отбасындағы жиі жанжалдардың жағдайы тән. Көптеген агрессивті жасөспірімдердің ата-аналары баласының болашағына қатысты оң оптимистік көзқарасын қабылдамайтындығы, сонымен қатар олардың құқықтық сауаттылық төмендігі, бала тәрбиесіндегі олқылықтары кей жағдайда жасөспірімдердің заңсыздыққа бет бұруына итермелейтіндігін ескеру.

Қорыта айтқанда, қазіргі жасөспірімдердегі агрессивтіліктің көрінісін зерттеуге арналған анықтау кезеңі жасөспірімдерде анықталған агрессивтілікті азайту, түзету және алдын алуға арналған жұмыстар кешенін жасақтау өзектілігін айқындай түсті.

Қолданылған әдебиеттер тізімі..

References:

1. *Nazarbayev N.A. State development program "Strategy Kazakhstan 2030", 1997*
2. *The newest psychological dictionary // Edited by V.B. Shapar.- Rostov n/a.Phoenix, 005.-808 p.*
3. *Baron R. Richardson D. Aggression St. Petersburg, 1997*
4. *Fromm E.Anatomy of human destructiveness.Moscow, 1994.*
5. *Levitov N.D. Mental state of aggression // Questions of psychology 1972 No. 6.*
6. *Semenyuk L.M. Psychological features of aggressive behavior of adolescents and conditions for its correction: Textbook / L.M.Semenyuk- 2nd ed.-Moscow: Moscow Psychological and Social Institute: Flint 2003.- 96 p.*
7. *Antoyan Yu.M. Psychology of murder. - M.: 1997.- 304 p.*
8. *Buss A. The psychology of aggression.N.Y, Wiley, 1961.*
9. *Zilman D. Hospitality and aggression N.Y, 1979.*
10. *Nemov R.S. Psychology. Textbook./ In 3 books. Book 3 Psychodiagnostics. M.: VLADOS. 2001- 640 p.*
11. *Furmanov I.A. Psychology of children with behavioral disorders: a manual for psychologists and teachers / I.A. Furmanov.- M.: Humanitar publishing house VLADOS Center, 2004- 351 p.*
12. *Burlachuk L.F. Morozov S.M. Dictionary of psychodiagnostics - St. Petersburg: Peter Com, 1999-528 p.*
13. *Vigdorchik M.I. Vigdorchik M.E. Psyadlo E.M. Guidelines for the use of the psychodiagnostic technique "Hand test".-Odessa: 1998.-80 p.*
14. *Miklyaeva A.V., Rumyantseva P.V. School anxiety: diagnosis, prevention, correction.-St. Petersburg: Speech, 2004.-248 p.*
15. *Furmanov I.A. Child aggressiveness: psychodiagnostics and correction.- Minsk: Ilyin V.P. 1996. 192 p.*